

वृत्तपत्र माध्यमातील मराठी भाषेचे महत्व

डॉ. रामानंद बापुराव व्यवहारे

सहयोगी प्राध्यापक,

वृत्तपत्रविद्या व जनसंवाद विभाग,

श्री शिवाजी महाविद्यालय, परभणी- 431401

प्रसारमाध्यमांमध्ये वृत्तपत्रांचे स्थान श्रेष्ठ आहे. वृत्तपत्र, नभोवाणी, दूरचित्रवाणी, इंटरनेट ही प्रमुख प्रसारमाध्यमे आहेत. यामधील वृत्तपत्र माध्यम सर्वात जुने, प्रथम आणि सर्वश्रेष्ठ म्हणावे लागते. मुद्रणाच्या शोधानंतर भारतात वृत्तपत्रे सुरु झाली. इंग्रजांनी भारतात वृत्तपत्रे सुरु केली. जेम्स ऑगस्टस हिक्की यांनी इ.स. 1780 मध्ये बेंगॉल गॅझेट हे पहिले वृत्तपत्र सुरु केले. बाळशास्त्री जांभेकर यांनी इ.स. 1832 मध्ये दर्पण हे मराठी भाषेतील पहिले वृत्तपत्रे सुरु केले. लोकमान्य टिळक, गोपाळ गणेश आगरकर, म. फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, म गांधी, पं. जवाहरलाल नेहरु या समाजसुधारकांनी स्वातंत्र्यलढ्यासाठी तसेच समाजसुधारणेसाठी वृत्तपत्रे सुरु केली. भारतामधील वृत्तपत्रांचा इतिहास वैभवशाली आहे. महाराष्ट्रात आज अनेक मराठी, वृत्तपत्रे आहेत. ते समाज, राष्ट्र विकासाचे जनजागृतीचे, प्रबोधनाचे आणि शिक्षणाचे कार्य करीत आहेत.

मनातील भावना विचार भाषेच्या माध्यमातून प्रगट केल्या जातात. दुस-याचे विचार, भावना, भाषेमुळेच समजून घेता येऊ शकतात. भाषा हे आत्मनिवेदनाचे आणि सामाजिक विनिमयाचे सर्वश्रेष्ठ, प्रभावी आणि उपयुक्त माध्यम आहे. ही अशी भाषा वृत्तपत्र माध्यमामध्ये प्राण आणते. वृत्तपत्र माध्यम, पत्रकार आणि त्यांचे कार्य भाषेवर आधारित आहे. भाषेशिवाय वृत्तपत्र प्रकाशित करता येत नाही. वृत्तपत्राची भाषा ही आलंकारिक, साहित्यिक भाषेहून वेगळी असते. त्यामध्ये अचुकता, सहजता, अर्थपूर्णता, मुद्देसुदपणा, विचारांची संगती आणि परिचित शब्दांचा वापर महत्वाचा असतो. वृत्तपत्राची भाषा ही समाजातील, देशातील, राज्यातील जनतेला कृती करण्यास उद्युक्त करणारी असावी. भाषेचं कार्य हे बुद्धी आणि भावनेशी संबंधित असल्याने वापर जपून विचारपूर्वक करावा लागतो.

महाराष्ट्रातील काही प्रमुख मराठी वृत्तपत्रे

महाराष्ट्र टाइम्स	जनसत्ता	जनशक्ती
महानगर	लोकसत्ता	सामना
संचार	महासत्ता	लोकमत
पुण्यनगरी	देशोन्नती	केसरी
सकाळ	देशदुत	गांवकरी
नवा काळ	पुढारी	नवशक्ती
ऐक्य	एकमत	

तक्ता क्र. 1

वृत्तपत्र माध्यमाचे स्वरूप

महाराष्ट्रातील तसेच मराठवाड्यातील मराठी वृत्तपत्रे ही आठ, दहा, बारा, चौदा, आणि सोळा पानांची आहेत. त्यामध्ये बातम्या, वृत्तलेख, छायाचित्रे, जाहिराती, अग्रलेख, लेख, स्फुटलेख, प्रासंगिक लेख, वाचकांचा पत्रव्यवहार इत्यादी स्वरूपाचा मजकूर प्रकाशित केल्या जातो. हा सर्व प्रकारचा मजकूर हा मराठी भाषेतून प्रकाशित केला जातो. संपादकीय पान क्रं. 4 किंवा 5 वगळता इतर सर्व पानांमध्ये बातम्या, वृत्तपत्रे, छायाचित्रे, जाहिराती असतात.

संपादकीय पानावर प्रामुख्याने अग्रलेख, लेख, स्फुटलेख, प्रासंगिक लेख, वाचकांचा पत्रव्यवहार प्रकाशित केले जातात. हा सर्व मजकूर मराठी भाषेच्या माध्यमातून वाचकांना दिला जाते.

वृत्तपत्राची मराठी भाषा

वृत्तपत्रे भाषेच्या माध्यमातून आपले माहिती, लोकशिक्षण, प्रबोधन, मनोरंजनाचे कार्य करीत असतात. वृत्तपत्राचे वाचक हे विविध स्तरातील असतात. अल्पशिक्षित, नवसाक्षर, शिक्षित, उच्च शिक्षित या सर्वांना वृत्तपत्र वाचून भाषेच्या माध्यमातून विचार, माहिती, ज्ञान, घटना- घडामोडी, समजून घ्याव्या लागतात म्हणून वृत्तपत्रातील भाषेची रचना ही सर्वमान्य असावी लागते. वृत्तपत्राची भाषा ही लोकभाषा

असावी. वृत्तपत्र वाचकप्रिय होण्यासाठी. भाषेचा महत्वाचा वाटा असतो. "जनसंचार माध्यम में भाषा एक स्वतंत्र माध्यम का रूप धारण करती है । । पत्रकार को सामाजिक शिक्षक माना जाहा है, लेकिन उसकी भाषा और उसकी शिक्षा दोनों का बहुत महत्व होता है ।" मराठी भाषा हेच एक स्वतंत्र माध्यम असून त्यामुळे वृत्तपत्र माध्यम कार्यान्वित होत असते.

संपूर्ण वृत्तपत्रातील मराठी भाषा ही सरळ, साधी, सोपी, असावी. बोलीभाषेचा अधिकाधिक वापर करावा. सर्वमान्य नसले तरी सर्वांना परिचित असलेल्या शब्दांचा वापर महत्वाचा ठरतो. वाक्य छोटी-छोटी असावीत. त्यामुळे अर्थ समजून घेता येतो. नेमक्या अर्थाचे शब्द वापरणे अत्यंत महत्वाचे आहे. वृत्तपत्रातील जागा ही अत्यंत महत्वाची असल्याने पाल्हाळीत भाषा टाळावी. प्रभावी भाषेचा वापर, शब्दांचा वापर करावा. शब्दांची पुनरावृत्ती टाळावी. नेमका अर्थ निश्चित शब्दांद्वारे वाचकांपर्यंत पोहोचवावा. "विचार नेमक्या शब्दांत सहजपणे समजतील अशा पध्दतीने पत्रकारांना मांडावे लागतात त्यासाठी भाषा हे पत्रकाराचे प्रमुख इत्यार आहे. ज्यांची भाषा प्रभावी आहे तो उत्कृष्ट पत्रकार बनू शकतो. पत्रकाराचे भाषा प्रभुत्व समाजास कृती करण्यासाठी उद्युक्त करू शकतो. भाषेची जाण, पत्रकारास हवी. शब्दांचे जाण ही. शब्दांची नेमके अर्थ व वाक्यातील त्यांचे स्थान यांची माहिती हवी." अशा प्रकारे वृत्तपत्र माध्यमामध्ये भाषेला विशेष महत्व आहे.

वृत्तपत्रांमध्ये वापरले जाणारे मराठी भाषेतील सोपे आणि अवघड शब्द

सोपे शब्द	अवघड शब्द
धाड	छापे
नेमणूक	नियुक्ती
जोरदार	जोरकस
पुन्हा पुन्हा विचार	पुनर्विचार
पाणी	जल
नक्की	निश्चित
हॉटेल	रेस्टॉरंट
भितीदायक	भयप्रद
मजबूत	भक्कम
आशा संपली	आशा संपुष्टात आली

तयार	सज्ज
जमा करणे	कलेक्शन
साप चावल्याने	सर्पदंशाने
बील	देयक
वाटप	वितरण
आधुनिक	अद्ययावत
दूर, वेगळे	वंचित
मरणे	दगावणे
पुन्हा तपासणे	पुनर्मुल्यांकन
फिस	शुल्क

तक्ता क्रं. 2

बातमीची भाषा

वृत्तपत्र वाचकांशी आपल्या भाषेद्वारे संवाद साधत असतात. वृत्तपत्रातील बातमी ही घटक सर्वाधिक वाचक वाचत असतात. वृत्तपत्र वाचण्यामागचा हेतू बातमी समजून घेणे हाच असतो. त्यामुळे बातमीची भाषा सरळ असावी. शैली आधिकाधिक लोकांना आवडणारी असावी समजणारी असावी. वृत्तपत्रात प्रमुख बातम्या या वृत्तसंस्थांकडून मुळ इंग्रजी भाषेतून येत असतात. त्या समान्य वाचकांना समाजणा-या मराठी भाषेत द्यायच्या असतात. त्यामुळे कोणत्या इंग्रजी शब्दाला मराठी भाषेतील कोणता शब्द प्रतिशब्द म्हणून वापरायचा हे लक्षात आले पाहिजे. त्यासाठी वृत्तपत्र शैलीपुस्तिका (Style book) तयार करतात. नवनवीन शब्द रुढ करतात. उदा. विश्वसनीयरित्या समजते, सुत्राकडून सांगण्यात आले. प्रवक्ता म्हणाला. अशा या बातमीतील शब्दांमुळे वाचनीयता वाढते. विश्वसनीयता लक्षात येते. बातमीची वाचनीयता वाढावी म्हणून मुद्दाम असे शब्द रुढ केले जातात.

1945 मध्ये युनायटेड प्रेस असोसिएशन या वृत्तसंस्थेने वृत्तपत्रीय भाषेचे विश्लेषण केले आहे. बातम्यामध्ये वापरावयाच्या वाक्यांची लांबी, शब्दांचा अभ्यास केला. तो वृत्तपत्रांना मार्गदर्शक ठरला आहे. डॉ. प्लेश यांनी बातमीमध्ये लहान वाक्ये असावीत. प्रत्ययांचा कमीत कमी वापर असावा. व्यक्तिगत संदर्भ कमी असावेत असे सांगितले आहे. बातमीतील भाषा ही साधीच पण प्रभावी असावी. त्यामुळे बातमीच्या भाषेतही सौंदर्य आणि जास्तीत जास्त आशय निर्माण करता येतो.

बातमीच्या भाषेतील क्रियापदे

1) बातमीमध्ये वाक्य एकमेकांना जोडण्यासाठी, परिच्छेदाची वाक्य संपवण्यासाठी अनेक शब्दांची योजना करावी लागते. उदा. "एसटी महामंडळाच्या वसमधून प्रवास करणा-यांना जास्तीत जास्त सोयी पुरविण्यात येतील. असे एस.टी. महामंडळाचे अध्यक्ष यानी सांगितले. वाहकांनी प्रवाशांच्या या सोयीकडे लक्ष दिलेच पाहिजे असे सांगून ते म्हणाले, वाहक हा प्रवाशांचा सेवक असतो. एस.टी. महामंडळाच्या बसेस थांब्यावर थांबविल्या जात नसल्याचा आरोप त्यांनी फेटाळून लावला. थांब्यावर बस न थांबविणा-या वाहकाला प्रवाशांनी तंबी द्यावी असे मत त्यांनी व्यक्त केले."

प्रस्तुत बातमीच्या मजकुरामध्ये खालील क्रियापदांच्या वापर आहे.

1) असे सांगून ते म्हणाले 2) आरोप त्यांनी फेटाळून लावला. 3) असे मत त्यांनी व्यक्त केले.

या क्रियापदामुळे बातमी वाचायला सोपी होते. बातमीचा आशय चटकन समजतो. बातमी लवकर लवकर वाचता येते.

बातमीमध्ये वापरली जाणारी आणखी काही क्रियापदे किंवा विशिष्ट शब्द

म्हणाले	शिफारस केली
सांगितले	आश्चर्य व्यक्त केले.
सुचविले	नाराजी व्यक्त केली.
सूचना केली	खेद व्यक्त केला
दुर्लक्ष केले	नापसंती व्यक्त केली.
असा खुलासा केला	असे समर्थन केले.
प्रतिपादन केले	इन्कार केला
सूचना फेटाळून लावली	असे स्पष्ट केले.
आवाहान केले	आव्हान दिले.
ठामपणे सांगितले	दुजोरा दिला.

वाक्यरचना

अनेक शब्द मिळून वाक्य तयार होते. अनेक वाक्यामधून म्हणणे, विचार, घटना सांगितली जाते. हे शब्द एकत्रित वाचल्यास त्याचा अर्थ समजतो. अनेक वाक्ये वाचल्यानंतर विचार, घटना समजतात. शुध्द आणि परिणामकारक वाक्यरचना, शब्दयोजना केल्यास त्या

वाक्यांचा, शब्दांचा नेमका अर्थ स्पष्ट समजतो. कर्ता, कर्म, क्रियापद, यांचा क्रम व्यवस्थित लावल्यास वाक्य समजते. हा क्रम चुकल्यास वाक्याचा अर्थ समजून घेण्यास अडचण निर्माण होते. उदा.

पुरग्रस्तांच्या पुर्नवसनासाठी मोठ्या प्रमाणात विचार झाला पाहिजे.

मोठ्या प्रमाणावर पुरग्रस्तांच्या पुनर्वसनासाठी विचार झाला पाहिजे.

या वाक्यातील दोन शब्दांची अदलाबदल केल्यास वाक्य चूक कोणते हे लक्षात येते. डॉ. ना. गो. कालेलकर यांच्या मते "वृत्तपत्र हे भाषेच्या दृष्टीनेही आजच्या जगातील एक अत्यंत प्रभावी प्रचारसाधन आहे. त्यांनी योग्य शब्द आणि वाक्यप्रयोग वाचकांसमोर सतत ठेवले तर ते जितके अंगवळणी पडतील तेवढे ते इतर कोणत्याही साधनाव्दारे पडणार नाहीत." वृत्तपत्रे भाषेला अधिक परिणामकारक, कार्यक्षम बनवू शकतात. वृत्तपत्रामुळे भाषा ठाम आणि ठसठसित होते. भाषेबद्दलची गोडी निर्माण करून ती जनसामान्यांमध्ये रुजविण्याचे काम वृत्तपत्रे करीत असतात.

वाक्याचे प्रकार

वाक्याचे वेगवेगळे प्रकार आहेत. त्याचा योग्य वापर वृत्तपत्रांन करावा लागतो.

- 1) प्रश्नार्थक वाक्य
- तुम्ही महाविद्यालयात जाणार का ?
- 2) नकारार्थी वाक्य
- आजारी असल्याने मी येवू शकत नाही.
- 3) उद्गारार्थी वाक्य
- अरे बापरे ! किती मोठे आहे हे !
- 4) विधानार्थी वाक्य
- मी चांगल्या बातम्या आणतो.
- 5) अज्ञार्थी वाक्य
- लवकरात लवकर निघून जा.

परिच्छेद

वृत्तपत्रातील वेगवेगळ्या लेखन घटकामध्ये योग्य परिच्छेद आवश्यक असतात, त्यामुळे मुद्दा, विषय, प्रकरण वाचून समजावून घेणे सोपे जाते. अनेक वाक्यांचा मिळून एक परिच्छेद बनतो. बातमीचा पहिला परिच्छेद हा इंट्रो (लीड) म्हणून ओळखला जातो. त्यामधून बातमीचा विषय, आशय आणि महत्व ताबडतोब समजते. परिच्छेद किती लहान आणि

मोठा असावा याबद्दल नियम नाही परंतु त्याचा आकार ठरवित असताना वाचकांची सोय लक्षात घेतली पाहिजे. पत्रकाराने आपल्या सोयीनुसार परिच्छेद पाडू नये. प्रत्येक विचार, माहिती, घटना, कल्पना, बाब, एका परिच्छेदात समाविष्ट करावी. त्या त्या घटकाची माहिती त्याच स्वतंत्र परिच्छेदामध्ये संलग्नपणे द्यावी. थोडी एका परिच्छेदात, थोडी दुस-या परिच्छेदात घेणे चुकीचे ठरते.

चिन्हांचा वापर

मात्रा (i) दोन मात्रा (ै), -हास वेलंटी, (f), दिर्घ वेलंटी (î), -ह्रस्व उकार (ू), अनुस्वार (î), अवतरण चिन्ह (‘ “ ” ’), स्वल्प विराम (,), प्रश्नचिन्ह (?), पुर्णविराम (.), अर्धविराम (;)

या सर्व चिन्हांना व्याकरणात अत्यंत महत्व आहे. त्यांचा नेमका अर्थ, उपयोग, महत्व माहित असावे. त्यामुळे शब्दांचा नेमका, अचूक अर्थ समजतो. बातम्या, वृत्तलेखांचे, मथळे देताना ही चिन्हे, आवश्यक तेथे गरजेप्रमाणे वापरावी लागतात. शक्यतो ही चिन्हे वापरू नये. जेव्हा अत्यंत गरज असते तेव्हाच विचारपूर्वक वापर करावा. नसता मोठे अनर्थ घडतात.

व्याकरण

कोणतीही भाषा व्याकरणाशिवाय असू शकत नाही. मराठी भाषादेखील याला अपवाद नाही. मराठी व्याकरणाच्यादृष्टीने भाषेचा वापर वृत्तपत्रात बरोबर केला पाहिजे. वृत्तपत्रातून प्रकाशित केलेला मजकूर व्याकरणशुद्ध असावा. लिखित भाषा वेगळी असते. मौखिक भाषा वेगळी असते. वृत्तपत्रातील भाषा ही मौखिक असावी. पण तिला निश्चित रूप, स्वरूप देण्याचे काम वृत्तपत्राचे असते. यावेळी वृत्तपत्राने व्याकरणाचे नियम पाळले पाहिजेत तरच ती भाषा शास्त्रीयदृष्ट्या शुद्ध ठरते. व्याकरणशुद्ध शब्दामुळे भाषा समजते. नेमका शब्दाचा अर्थ समजतो. अर्थाचे बारकावे लक्षात येतात. वाक्यांची परिपूर्णता, अर्थपूर्णता समजते.

बातमीच्या भाषेतील क्रियापदे, नामाशी, कर्ता, कर्म यांच्याशी जुळणारी असावीत. वाक्य चुकीचे असले तरी ते चुकीचे आहे हे लोकांना समजण्यासाठी, अपूर्ण वाक्य लोकांना समजण्यासाठी ते बोलणा-यांच्याच तोंडून घालण्यासाठी अवतरणात घ्यावे. असे केले तरच ते व्याकरणशुद्ध ठरते; अन्यथा बोलणा-याची चूक ही वाक्य प्रकाशित करणा-या वृत्तपत्राच्या माथी मारली जाते, म्हणून याबद्दल वृत्तपत्रांनी दक्ष

रहावे. बातमी, वृत्तलेखांमध्ये विशेषणे वापरू नये. केवळ वार्ताहरच नव्हे तर मोठे, अनुभवी पत्रकारसुद्धा 'लोकप्रिय', 'दादा', 'मामी', 'काकी', 'ताई', 'झुंजार', अशी विशेषणे वापरतात. ती वापरू नये.

संदर्भ :

1) कम्युनिकेशन टुडे - एप्रिल -जून 2011, भाषा के प्रश्न पर सोचने की आवश्यकता क्यों ?

शशी कान्त राय, पृष्ठ-107

2) संपादक प्रताप पाटील, वृत्तविद्या मूलतत्वे, जयदत्त प्रकाशन, कोल्हापूर, प्रथम आवृत्ती 1994, पृष्ठ 15

3) पत्रकारांसाठी मराठी भाषा, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नशिक. वृत्तपत्रविद्या प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम पुस्तिका